

О. В. Ємець,
кандидат філологічних наук, доцент
(Хмельницький національний університет)
yemetsov@ukr.net

СТИЛІСТИЧНІ КРИТЕРІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРАГМАТИКИ ХУДОЖНЬОГО ТЕСТУ

У статті визначено основні стилістичні прийоми, що використовуються для створення прагматичного ефекту у художньому тексті. За основу дослідження покладено максими комунікації Г. П. Грайса, передусім, максими якості та кількості. Свідоме відхилення від цих максимум письменником за допомогою оригінальних тропів, конвергенції та повторів надає оповіді значної прагматичної спрямованості.

Дослідження прагматики художнього тексту, політичного дискурсу продовжує викликати інтерес науковців, є темою численних міжнародних і Всеукраїнських конференцій. Загалом, прагматика визначається як "міжнаукова галузь знання, що вивчає соціокультурні, ситуативно-поведінкові, психологічні, когнітивні й мовні чинники комунікативної взаємодії суб'єктів і відношення їх до засобів цієї взаємодії та певної знакової системи, що використовується комунікантами у спілкуванні" [1: 582]. Як відомо, Чарльз Морріс, який увів термін "прагматика" у 1930-і роки, визначав цю галузь дещо коротше, як "відношення знаків до інтерпретатора" [2: 42]. Стосовно прагматики художнього тексту Ю. С. Степанов визначає такі питання, які вивчає ця наука: ставлення письменника до дійсності, до того, що він зображує, та ставлення читача до тексту [3: 326]. Прагматика художнього тексту має багато спільного зі стилістикою, можна навіть вести мову про прагмастилістику. Зокрема, книга Елізабет Блек [4] присвячена цій новій галузі. Щоправда, професор О. П. Воробйова під час нашої розмови висловила думку, що прагмастилістика більше базується на прагматиці, ніж на стилістиці, і не є достатньо сформованою наукою.

У нашому дослідженні прагматики тропів [5] ми визначили ряд параметрів прагматики художнього тексту. Водночас існує потреба у більш детальному зв'язку прагматики і стилістики художнього тексту. **Мета нашої роботи** – визначити стилістичні основи та критерії дослідження прагматики художнього тексту в її різних проявах.

Наш підхід базується на відомій теорії комунікативного співробітництва, запропонованій Г. П. Грайсом [6]. Головний принцип комунікації, який Грайс назвав принципом співробітництва, стосується вимог до учасників спілкування. Ці вимоги, правила включають чотири категорії максимум: максими кількості, якості, релевантності та способу (манери) спілкування. Художній текст є також актом комунікації, і тому наведені максими властиві художній літературі. Проте, з метою реалізації свого комунікативного наміру, для стимулювання творчої активності читача, для того, щоб викликати у читача образні асоціації, емоції, автор художнього твору використовує такі мовні і стилістичні засоби, які являють собою свідоме недотримання, відхилення від максимум комунікації. Максима якості передбачає: не кажи того, що ти вважаєш неправдивим. Проте відхилення від максимум якості зумовлено самою природою художнього тексту. Грайс наводить такі тропи, як метафора, гіпербола, літота, іронія як приклади недотримання максимум якості [6: 42].

На наш погляд, використання тропів, безумовно, створює значний прагматичний ефект. Проте це може стосуватися лише оригінальних, авторських тропів, а не стертих метафор і порівнянь, як от: *leg of the table* або *busy as a bee*. **Оригінальні метафори та порівняння** відображають авторське ставлення до персонажів, до дійсності. Головний персонаж оповідання Кейт Шопен "A Harbinger" насолоджується красою жінок, як і красою природи: *The women he painted were all like mountain-flowers*. Особливий прагматичний ефект створюють антропоморфні та біоморфні метафори і порівняння. В оповіданнях Ділана Томаса метафори і порівняння відображають єдність, навіть духовну близькість світу природи і людини: *The tears ran back under his lids as he thought of the first tree that was planted so near him, like a friend in the garden*.

Поряд з компаративними тропами, важлива роль у прагматиці художнього твору належить тропам кількості – **гіперболі та мейозису**. Кількісна нестандартна характеристика навіть більш експліцитно відображає авторську позицію. Маючи фольклорне походження, гіпербола і мейозис широко використовуються у сучасній художній літературі, зокрема, для характеристики людей. У романі Джона Гришема "The King of Torts" дві жінки, коханки головного персонажу, описуються вельми негативно: *The women gave each other looks that would terrify cobras*. Часто такі тропи є синкретичними, або комбінованими, тобто поєднують гіперболу з метафорою або порівнянням: *The woman might be as brave as six lions, and by the look of her probably was* (Джон Ле Карре, "Russia Horse").

Варто зазначити, що віднесення літоти до прагматично важливих тропів є не зовсім коректним. Це традиційна термінологічна неточність, оскільки літота розуміється як мейозис (англійське understatement), тобто свідоме применшення властивостей, яке базується на образності. Літота ж як подвійне заперечення не створює оригінальної образності, як у сучасному поліцейському романі Йена Ренкіна: *dreams of another, less imperfect life* ("The Complaints").

Одним із найбільш яскравих за прагматичною спрямованістю тропів є **антономазія**. Метафоричний тип антономазії завжди включає сему оцінки, оскільки базується на зіставленні з відомими літературними, міфологічними героями або історичними персонажами: *Every woman loves an invalid. I bring out the Florence*

Nightingale in them (Маргарет Етвуд). Метонімічний тип антономазії включає номінацію людини на основі певних рис зовнішності або поведінки, як у Френсіса Скотта Фітцджеральда: "*Don't ask me*", *said Mr. Owl Eyes washing his hands of the whole matter*.

Поряд з метафорою та антономазією важливу прагматичну роль виконує **алюзія**. Алюзія, за визначенням О. О. Селіванової [1: 25], є виявом текстової категорії інтертекстуальності, вона збагачує текстову інформацію, створюючи численні асоціації за рахунок натяку на події, факти, інші тексти, їх персонажів. Такі натяки, посилення завжди несуть певну оцінку, оскільки орієнтовані на стале сприйняття літературних або історичних персонажів, подій. Еркюль Пуаро, головний герой багатьох романів і оповідань Агати Крісті, має алюзивне міфологічне ім'я. Його дії, інші вчинки персонажів нерідко оцінюються за допомогою міфологічних алюзій, як у збірці оповідань "*The Mysterious Affair at Styles*": *It was likely to prove a Herculean task, and I did not envy John*.

Алюзія як засіб прагматичної стилістики не має чіткого місця у системі виразових засобів. У низці робіт вітчизняних та зарубіжних учених алюзію відносять до тропів, а автор системної класифікації семасіологічних виразових засобів Ю. М. Скребнев взагалі відносить алюзії до метафор [7: 45], з чим важко погодитись, оскільки алюзії нерідко є основою метафор або порівнянь. Створення класифікації засобів прагматистістики не є метою нашої роботи, проте завдяки вертикальному контексту алюзивні (інтертекстуальні) асоціації можуть бути глибшими за метафоричні, і, відповідно, мати більший прагматичний ефект. Загалом основні тропи, які являють собою відступ від максими якості з метою створення особливої образності, включають оригінальні метафори і порівняння, метафоричний епітет, гіперболу і мейозис, антономазію та алюзію як особливий тип семасіологічних виразових засобів.

Що стосується максими кількості, то вибір стилістичних засобів є не таким однозначним. **Максима кількості** включає два постулати: 1) Зроби своє висловлення настільки інформативним, наскільки потрібно; 2) Не роби своє висловлення більш інформативним, ніж потрібно [6: 45–46]. Недотримання максими кількості може відбуватися у двох напрямках: а) як свідоме збільшення інформації; в) як свідоме зменшення інформації у тексті.

Свідоме збільшення інформації реалізується у **надмірності** стилістичних засобів у тексті. Сюди належить неодноразовий повтор вищеназваних тропів у тексті, тобто стилістична когезія, розгортання метафор (и), якщо воно охоплює декілька параграфів, фонетичні і синтаксичні повтори. Така надмірність є сигналом, який автор подає читачеві, про важливість певної думки. Блискучий і дуже актуальний приклад двох розгорнутих метафор у невеликому фрагменті спостерігається в оповіданні Рея Бредбері "*The Murderer*": *Then I went in and shot the television, that insidious beast, that Medusa, which freezes a billion people to stone every night, staring fixedly, that Siren which called and sang and promised so much and gave, after all, so little [...]*. У цій гнівній філіппіці проти телебачення як засобу одурачення метафори базуються на відомих міфологічних алюзіях і створюють сильний прагматичний ефект. Метафори розгортаються в основному за допомогою дієслів, а завершується фрагмент антитезою. Тобто спостерігається значна концентрація метафор, що є проявом надмірності у художньому творі.

Найбільш яскравим і прагматично вагомим стилістичним засобом як проявом надмірності і недотримання максими кількості є **стилістична конвергенція**. Стилістичні конвергенції являють собою накопичення різноманітних стилістичних засобів, що додають експресивності один одному. Конвергенції вважаються однією із найскладніших стилістичних форм, вони включають як тропейчні, так і фонетичні та синтаксичні засоби. Нерідко стилістичні конвергенції утворюються навколо розгорнутих метафор, як в оповіданні Кейт Шопен "*The Night Came Slowly*":

The katydid's began their slumber song: they are at it yet. How wise they are. They do not chatter like people. They tell me only: "sleep, sleep, sleep". The wind rippled the maple leaves like little warm love thrills.

Невеличкий фрагмент тексту, який можна назвати прозовою строфою, містить значну концентрацію стилістичних засобів: чотири антропоморфні метафори і порівняння, антитезу та непряму ономапопею (*sleep*). Важлива роль у наведеній конвергенції належить асонансу [і] та алітерації [П], які надають звучанню ніжності і поетичності. Крім того, як показало наше дослідження, саме у конвергенціях авторські метафори набувають концептуального характеру: ПРИРОДА Є МУДРІШОЮ ЗА ЛЮДЕЙ. Такий експліцитний аксіологічний ефект притаманний метафорам, гіперболам, порівнянням у стилістичних конвергенціях у творах досить різних авторів: Кейт Шопен, Оскар Вайлд, Ділан Томас, Рей Бредбері.

Іншим проявом надмірності стають лексичні стилістичні повтори, тобто когезія частин тексту. В оповіданні Ділана Томаса 1950-х років "*The Followers*" сильна позиція – початок – містить численні повтори слова *rain*, як прямі позначення, так і різноструктурні образні засоби. Прямі позначення відзначаються високою частотністю – на початку оповідання вони використовуються 10 разів: *rain spat and drizzled; We stopped, soaked and alone*. Метафоричні характеристики одного референта – дощу – змінюються від початку до кінця твору, що створює градацію: *Thin, dingy rain spat and drizzled* → *The rain roared down to drown the town*.

Градація відповідає емоційному стану головних персонажів – двох молодих людей, які почувають себе все більш самотніми. Численні характеристики дощу дозволяють утворити парадигму дощу у творі, що складається із суми всіх слів про це явище у творі: Дощ – сірий (*the grey rain*), брудний (*dingy*), кислий (*sour*), плюється (*spat*), реве (*roared*). Така тропейчна парадигма характеризує дощ як вельми сумне, неприємне, навіть загрозливе явище. Тим самим семантика взаємодіє з синтактикою (лексика і повтори) і дозволяє виявити прагматичний ефект використання прямих та образних позначень дощу. Аналогічне явище можна простежити у відомому

шедевр Ернеста Хемінгуея "Cat in the Rain", де сум головної героїні передано через численні описи дощу і кішки. Надмірність лексичних одиниць і тропів стає сильним сигналом навіть для звичайного читача, своєрідним знаком **прагматичної когезії**.

Другий напрямок відхилення від максими кількості включає зменшення обсягу інформації. Цей напрямок може накладатися на іншу максиму – **максиму способу** або **манери (manner) мовлення**, яка потребує від мовця прозорості, зрозумілості [1: 374]. Тут прагматичний ефект може бути створено як на рівні речення, абзацу, так і цілого тексту. Зменшення обсягу повідомлення може реалізуватися, передусім, у такому стилістичному засобі, як **замовчування**, або **апосіопезис**, що являє собою незавершене висловлення. У такому випадку невисловлена частина фрази може бути багатою на імплікації. У відомому оповіданні О. Генрі "An Unfinished Story" головний персонаж, продавщиця, живе у мріях, хоче бачити себе казковою принцесою: *While looking in her mirror she had seen fairyland and herself, a princess, just awakening from a long slumber*. Проте суворі реалії, бідність переривають її мрії. О. Генрі кілька разів використовує замовчування у творі: *But there was a secondhand store in Seventh Avenue where* . Невисловлене, приховане у думках дівчини – це гіркі думки про економію, про заощадження кожного цента без надії на краще життя. Кінець оповідання є відкритим, і принцип замовчування стає елементом сюжету:

This story doesn't get anywhere at all. The rest of it comes later – sometime when Piggy asks Dulcie again to dine with him, and she is feeling lonelier than usual, and General Kitchener happens to be looking the other way; and then –

Автор імплікує, що одного дня Делсі не витримає, зламається, поступиться залицянкам такого собі молодика Піггі і, напевно, буде ще більш нещасною.

Особливою мірою принцип замовчування проявився у сюжеті оповідань Кейт Шопен. Замовчування пов'язано з парадоксом. Героїня відомого оповідання "The Story of an Hour" місіс Мелард отримує звістку про загибель чоловіка у залізничній аварії і починає переосмислювати своє сімейне життя. Зрозумівши, що вона не була щасливою, жінка починає мріяти про свободу, про майбутнє. Ключове слово *free* стає лейтмотивом твору, повторюється 5 разів: *She said it over and over under her breath: "free, free, free". → "Free! Body and soul free! "she kept whispering*. Проте несподівано з'являється її чоловік, живий і неушкоджений. Побачивши його, місіс Мелард раптом помирає. Шопен подає коротке пояснення лікарів – вона померла від радості: *joy that kills* Оксиморонне словосполучення як діагноз смерті залишає у читача сумніви, більш того, очевидний шок у місіс Мелард пов'язаний з розчаруванням від неможливості мати свободу. Така коротка і парадоксальна кінцівка залишає читачу вибір: що є реальною причиною смерті? Відповідно, цей елемент сюжету також можна віднести до замовчування. Багато кінцівок оповідань Шопен є відкритими, авторка не завершує оповідь, і це спонукає читача до роздумів, до співпереживань, як у творах "A Respectable Woman", "Two Summers and Two Souls".

Таким чином, серед основних стилістичних засобів, що становлять основу недотримання максими кількості, варто назвати стилістичну конвергенцію як яскравий прояв надмірності, когезію, а також замовчування.

Дослідження та класифікація засобів прагматистилістики є перспективним і може бути продовжено на прикладі поетичних творів. Жанрові особливості можуть впливати на відхилення від максими кількості, але стилістичні засоби, визначені нами щодо максими якості, варто вважати універсальними.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля – К, 2011. – 844 с.
2. Моррис Ч. У. Основания теории знаков / Ч. У. Моррис // Семиотика. – М. : Прогресс, 1983. – С. 37–89.
3. Степанов Ю. С. В поисках прагматики (Проблема субъекта) / Ю. С. Степанов // Известия АН СССР. Серия литературы и языка. – 1981. – Т. 3. – № 4. – С. 325–332.
4. Black E. Pragmatic Stylistics / E. Black. – Edinburgh : Edinburgh University Press, 2006. – 166 p.
5. Yemets A. Investigating Poeticalness of Prose / A. Yemets. – Saarbrücken : LAP Lambert Academic Publishing, 2012. – 69 p.
6. Grice H. P. Logic and Conversation / H. P. Grice // Syntax and Semantics, III : Speech Acts. – New York : Academic Press. – P. 41–58.
7. Скребнев Ю. М. Основы стилистики английского языка / Ю. М. Скребнев. – [2-е изд.]. – М. : Астрель : АСТ, 2003. – 221 с.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Selivanova O. O. Lingvistichna entsyklopediia [Linguistic Encyclopedia] / O. O. Selivanova. – Poltava : Dovkillia – K, 2011. – 844 s.
2. Morris C. Osnovaniia teorii znakov [Foundations of Theory of Signs] / C. Morris // Semiotyka [Semiotics]. – M. : Progress, 1983. – P. 37–89.
3. Stepanov Yu. S. V poiskakh pragmatiki (Problema subiekta) [In Search of Pragmatics (The Problem of Subject)] / Y. S. Stepanov // Izvestiia Akademii Nauk SSR. Seriiia literatury i yazyka [News of SSR Academy of Sciences. Series : Literatures and Sciences]. – T. 3. – № 4. – S. 325–332.
4. Black E. Pragmatic Stylistics / E. Black. – Edinburgh : Edinburgh University Press, 2006. – 166 p.
5. Yemets A. Investigating Poeticalness of Prose / A. Yemets. – Saarbrücken : LAP Lambert Academic Publishing, 2012. – 69 p.
6. Grice H. P. Logic and Conversation / H. P. Grice // Syntax and Semantics, III : Speech Acts. – New York : Academic Press. – P. 41–58.
7. Skrebnev Yu. M. Osnovy stilistiky angliyskogo yazyka [Fundamentals of English Stylistics] / Y. M. Skrebnev. – M. : Astrel : AST, 2003. – 221 p.

Матеріал надійшов до редакції 27.03. 2013 р.

Емец А. В. Стилистические критерии исследования прагматики художественного текста.

В статье определяются основные стилистические приемы, которые используются для создания прагматического эффекта в художественном тексте. В основе исследования – максимы коммуникации Г. П. Грайса, прежде всего максимы качества и количества. Сознательное отклонение от этих максим писателем с помощью оригинальных авторских тропов, стилистической конвергенции и повторов как средства когезии придает повествованию значительную прагматическую направленность.

Yemets O. V. Stylistic Criteria for Investigation of Pragmatics of Literary Text.

The article is aimed at determining the major stylistic devices which are used to create pragmatic effect in the literary text. Pragmatic stylistics is a relatively new branch of stylistics, and the criteria for investigating pragmatic effect in fiction have not been clearly formulated. The principle of investigation in this paper is the famous principle of communication cooperation suggested by H. P. Grice, particularly his maxims of cooperation. The deliberate flouting of maxim of quality is realized by means of original tropes: metaphor, simile, hyperbole, meiosis, antonomasia, as well as allusion. The flouting of quantity maxim can be performed with the help of stylistic convergence, as the manifestation of redundancy, repetitions and, in the plot, by means of the break in the narration. These stylistic devices are more typical for prose texts.